

Bemærkninger til nogle nye hypoteser om overleveringen af Brorsons salmer

Af PAUL DIDERICHSEN¹

I de sidste tolv år har et par heldige fund og en energisk forskningsindsats fra flere sider stillet Brorsons salmedigtning ind i en hidtil ukendt sammenhæng.

Begyndelsen blev gjort af provst Povl Otzen da han i slutningen af 1940'erne i Rigsarkivet stødte på en pakke med udskriften »Forarbejder til Pontoppidans Psalmebog« hvori der bl. a. fandtes et hefte med 30 håndskrevne salmer af forfattere fra Ribe-Tønderegnen, heraf 19 salmer af Brorson, for enkeltes vedkommende i former der afviger betydeligt fra de kendte tryk². Disse salmer havde tidligere været omtalt af A. D. Jørgensen i hans bog om Brorson (1887) s. 32 og 36, men var senere forgæves eftersøgt af forskere fordi rigsarkivaren »i noten op-giver en forkert pakke som deres gemmest«³.

Otzen påviser at en vedlagt indholdsfortegnelse angiver Brorson som præst i Tønder og derfor må være senere end 1729⁴. Nederst på fortegnelsen læser man: »In Flensburg sind einige andere von H Hans Adolph Brorsons gedruckt, doch ohne sein vorwissen, daher selbige sehr viticuse seyn sollen.« Da der intet står om autentiske tryk af Brorson, drager Otzen den nærliggende slutning at sådanne ikke har eksisteret da listen blev skrevet, og at den derfor må være ældre end 1732, da det ældste kendte salmetryk (julesalmerne) udkom. Desuden følger nogle af de oversatte salmer i heftet ikke, som næsten alle Brorsons andre oversættelser, Schraders Tonderisches Gesangbuch (1731), hvorfor i al fald disse må antages at være oversat før 1731.

Otzen inddrager også andre håndskrevne salmesamlinger hvori der findes Brorsonsalmer i mere eller mindre afvigende former, og giver derved filologiske holdepunkter for den også af ældre forskere fremsatte formodning at Brorson har skrevet salmer før han udsendte sine julesalmer (1732) og før Schraders store Tøndersangbog udkom (1731). I enkelte tilfælde synes en salme at foreligge i to håndskrevne former før den endelige trykte form.

Året efter blev Otzens opfattelse bestyrket og videre udbygget ved en

grundig undersøgelse af lektor Fr. Orluf (Danske Studier 1951). Han viser at 9 af Brorsons oversættelser følger Schrader *mod* Freylinghausens Hallesangbog og / eller originaludgaven af den tyske salme, medens 8 afviger fra Schrader og følger Hallesalmebogen eller originalen (en enkelt har et fra disse afvigende metrum). For 176 oversættelsers vedkommende kan forlægget ikke med sikkerhed bestemmes. Men det faktum at originalen til 189 af Brorsons 193 oversættelser findes hos Schrader, er en vigtig støtte for den siden Hjorts undersøgelse i Dansk Kirketidende 1851 almindelige antagelse at Brorson ved udvalget har tilsigtet at give en dansk parallel til den tyske Tøndersalmebog.

Netop medens disse undersøgelser fandt sted, var Brorsonforskeren dr. theol. L. J. Koch i færd med at udarbejde en samlet udgave af Brorsons skrifter for Det danske Sprog- og Litteraturselskab (påbegyndt 1948, afsluttet 1956). Ved udarbejdelsen af bd. I (der udkom 1951) kunne der ikke tages hensyn til de nye fund, men i bd. III (1956) blev der i tillæg til udgaven gjort udførligt rede for håndskrifterne og deres betydning for opfattelsen af den samlede overlevering. Dr. Koch erkendte at det på grundlag af Otzens resultater var nødvendigt »at slippe den antagelse, at det var Schraders Tøndersalmebog, hvis fremkomst i 1731 gav ham [dvs. Brorson] stødet til salmedigtning«, og udtalte den formodning at Brorson er begyndt at skrive salmer lige efter det åndelige gennembrud han (iflg. det ved bispevielsen forfattede vita) oplevede som huslærer i Løgumkloster ca. 1717, da han var 23 år gammel (BBS III 398 f.).

Denne opfattelse er på overraskende måde blevet bekræftet og uddybet gennem det rige og hidtil næsten ukendte materiale som pastor H. Hejselbjerg Paulsen har fremlagt og kommenteret i sin kirkehistoriske disputats, Sønderjydsk Psalmesang 1717–1740 (1962). Først gennem dette værk er det blevet muligt at sætte de nyfremdragne salmesamlinger ind i deres rette sammenhæng og at lære det milieu at kende hvori Brorsons salmedigtning blev til. HP har også fremdraget nyt materiale, navnlig det Gestrupske samlingshåndskrift, skrevet 1743–84 (s. 302 ff.) og har analyseret en række af de salmefortegnelser der findes i de førnævnte håndskriftpakker, og som tidligere forskere ikke har turdet binde an med (s. 256–282).

Skønt HP således i alt væsentligt slutter sig til og viderefører de sidste 12 års forskning m. h. t. opfattelsen af salmernes tilblivelse, markerer han atter og atter i en påståelig tone sit modsætningsforhold til

forfængerne, navnlig til udgiveren af BBS: »Det har i ældre Tid skortet noget paa metodisk Kildekritik, mens der til Gengæld har været fremsat mange mere eller mindre vel funderede Formodninger og Teorier, der i Tidens Løb er blevet til en Slags »Kendsgerninger«. En Undersøgelse af det i Omfang meget beskedne Kildemateriale, som findes, viser at der i den foreliggende Litteratur om Emnet er sparet lovligt meget paa Spørgsmaalstegn eller paa Ord som maaske og formodentlig«. (s. 283)⁵.

En analyse af HPs argumentation viser imidlertid at modsætningen mellem ham og hans forgængere især beror på at man hidtil har fulgt det sunde princip ikke at operere med tabte kilder når ikke stærke indicier taler for deres eksistens, medens HP (ud fra den rimelige antagelse at der *kan* være forsvundet mange håndskrifter og tryk) bruger enhver opdukkende trykfejl eller variant som udgangspunkt for hypoteser om forsvundne kilder, gode eller dårlige. Desuden polemiserer HP ofte som om den faktiske uenighed mellem ham og hans forgængere om *trykkenes* kronologi og deres forlæg nødvendigt medførte uenighed om selve *digtenes* tilblivelsestid⁶, men om denne er der kun i detaillerede divergerende meninger. I den af HP påtalte uvane at omtale hypoteser som om de var kendsgerninger overgår han selv alle sine forgængere⁷.

HP anvender et sted det udtryk om en anset forgænger, at hans fremstilling er »flimrende«. Også dette udtryk kan med større ret bruges om hans egen argumentation. Der opregnes uendelige mængder af detaljer og formodninger, men ofte angives det ikke præcist, hvad de fremførte data eller argumenter skal bevise. De følgende udredninger søger at vise, at forf., hvis han havde fremstillet sin argumentation klart og logisk, havde måttet opgive de fleste af sine hypoteser vedrørende Tønderhefterne og Klenodieudgaverne.

Hovedhjørnестenen i den af HP konstruerede »arbejdshypotese« (s. 329) er antagelsen af »en ældre Klenodieudgave, som er gaaet tabt«. HP erkender selv at hans teori »staar og falder med« dette postulat (s. 336). Falder dette, vil det ikke være vanskeligt at indpasse de nye iagttagelser HP har gjort, i den ramme der er lagt i BSS. III.

De iagttagelser hvorpå HP bygger sin konstruktion, er ordnet i 3 hovedgrupper: 1°. Angivelser af at der har eksisteret en Klenodieudgave fra 1730. 2°. Visse forhold vedrørende overleveringen af de såkaldte Tønderhefter. 3°. Varianter i Klenodieudgaven 1739.

I det følgende skal hvert af disse punkter underkastes en særskilt analyse.

1°. Vidnesbyrd om en tabt Klenodieudgave fra 1730

Allerede Arlaud gjorde i sin Brorsonudgave (1867) opmærksom på at Jens Worm i sit Lexicon over . . . lærde Mænd (1771) anfører årstallene 1730 og 42 for »Troens Klenodie i aandelige Sange«, og at denne oplysning går igen i Nyerup og Krafts Litteraturleksikon (1819) der iflg. fortalen blot er en forøget og korrigeret udgave af Worms. Arlaud anfører dog en række indicier for at årstallet 1730 må være trykfejl (eller læsefejl, skrivefejl) hos Worm, og da disse argumenter hverken er nævnt eller imødegået af HP eller andre, skal de resumeres her: Nyerup (eller Rahbek?) desavouerer litteraturleksikonnet ved samme år (1819) i indledningen til Digtekunsten under Fr. V. at omtale Brorsons »1739 hos Momme udkomne Troens rare Klenodie« (uden at nævne en udgave 1730), og i katalogen over Mummets forlagsartikler optræder bogen først 1739. Også C. L. Fastings Forsøg til en Fortegnelse over de udi i Danmark og Norge . . . til 1789 udkomne Danske Skrifter (Bergen 1793) nævner 1739 som den første udgave af hele Klenodiet.

BSS. I. XII slutter sig til Arlaud, men HP (der forbigår Arlauds modargumenter) anfører imidlertid (s. 339) et vidne der beklageligvis er overset af de tidligere udgivere, nemlig fortalen til rektor Anders Winding Brorsons udvalg af Brorsons salmer (1823). Heri læser man (s. 8): »Den vidtløftige Samling af 1730 og 1742 er mig nøje bekjendt, og det er af den Jeg leverer det nærværende Udvalg«.

A. W. B. var – hvad HP gerne kunne have mindet om – sønnesøn af digterens broder, den senere biskop i Ålborg, Broder Brorson, og da han i 10 års alderen blev forældreløs, blev han optaget i biskoppens hjem, hvor han boede i 9 år, indtil han blev student. Han fortæller selv om, hvilket dybt indtryk Brorsons salmer gjorde på ham fra barndommen af. I anledning af udgaven har han korresponderet med digterens datter om Svanesangen. Er der nogen som kunne tænkes at have haft adgang til ellers tabte originaludgaver, er det altså A. W. B.

Men anvender man den »metodiske Kildekritik« som HP savner hos sine forgængere, svækkes A. W. B.s udtalelser betydeligt. I begyndelsen af samme fortale (s. 4) citerer han nemlig udtrykkelig Worm og Nyerup-Kraft som kilder til en række biografiske data, og det er evident at hans oplysninger om udgaverne er afskrevet efter samme

kilde, nærmest Worm. (Et andet sted (s. 16) citerer han også angivelsen 1739 fra »Digtekunsten«).

Dette udelukker naturligvis ikke at han har haft adgang til en tabt udgave fra 1730. Men s. 27 omtaler han »det Tillæg af Psalmer, som findes Pag. 540 i Troens rare Klenodie, og er forfattet af min Farfader (ofl.) . . .«. Dette tillæg er ikke kommet med i udg. 1739, men optages i J² (1742), hvor det dog står s. 574. I J³ (1747?) og flere senere udgaver begynder tillægget derimod netop nederst på s. 540, og det kan dermed betragtes som sikkert at det er en af disse udgaver som A. W. B. har benyttet⁸. For en sikkerheds skyld kunne man naturligvis kollationere A. W. B.s tekst med BSS for at undersøge om der findes varianter der tyder på benyttelsen af andre kilder. Det er en mangel i HP.s bevisførelse at han ikke har foretaget en sådan sammenligning. Med den opfattelse af varianternes natur som han ellers følger, skulle det være mærkeligt om han ikke kunne finde »beviser« for at den tabte udgave havde sat sig spor.

Efter dette må det vist erkendes at den eneste primære kilde til årtallet 1730 er Worm; men han sad hele sit liv i Århus med dårlig adgang til biblioteker, og måtte alt for ofte stole på 2. hånds meddelelser. Katalogen over hans efterladte bogsamling (1791) indeholder, så vidt jeg ser, ingen arbejder af Brorson. Hvordan HP vil komme tilrette med Worms og A. W. B.s angivelse af at begge udgaver (1730 og 1742) er udkommet i København, ved jeg ikke.

2°. De såkaldte Tøndertryk

Også her har HP gjort en ny iagttagelse. En magistratsudtalelse fra Tønder 1742 oplyser at den Kiesby der nævnes på titelbladene til de 5 første hefter (A–F), 1732–34, og som i 1737 købte vajsenshustrykkeriet af Schraders enke, »nicht nur für fremden, sondern auch für sich selbst solche pieces, so er vorhin in Hamburg und an andern fremden Orten hat beschaffen müssen, abdrucken lässt« (s. 320). Kiesby må altså have sendt sine småhefter til et trykkeri i en anden by, og da det typografiske materiale minder om nogle salmebøger som er trykt i Flensborg 1717–21, formoder HP at også Brorsons salmehefter er trykt der. Men hvis denne formodning er rigtig, er det nærliggende (med HP) at sætte den i forbindelse med den ovf. s. 27 omtalte notits om nogle »viticuse« Flensborg-tryk, udgivet uden Brorsons »Vorwissen«⁹. Som et

tredje indicium nævner HP de i BSS. III. 435 opregnede germanismer; men dertil må bemærkes, dels at HP s. 325 bygger sin Flensborg-hypotese på antagelsen af at det var det eneste sted i Slesvig hvor man kunne sætte *dansk*, dels at der overalt i Slesvig kan tænkes at have arbejdet tysksprogede sættere.

Modargumenterne mod hypotesen vejer dog efter mit skøn stærkere. De omtalte vitiøse tryk må formodentlig have opgivet Flensborg og ikke Tønder som udgivelsessted, og på den anden side kan man ikke tillægge Kiesby de oplysninger der står på titelbladet, og som bl. a. skelner (rigtigt) mellem salmer der er »sammenskrevne Enfoldig og i Hast«, »verterede« og »forferdigede« af H. A. B. Det turde vel også være temmelig enestående at »pirattryk« (s. 416) angiver piratens navn og bopæl eller at »skillingstryk« og »markedstryk« oplyser forfatternavn, trykkested og årstal (sådanne angivelser mangler iflg. HP (s. 298) på andre sønderjyske skillingstryk). Hvis de bevarede tryk er eftertryk, må de da formentlig være trykt efter originale småtryk med enslydende titelblade; dette antager HP også for julesalmernes vedkommende (s. 301), men ikke for de øvrige.

Medens HP således har fremdraget oplysninger der gjorde det rimeligt at tage de af Kiesby udgivne hefters forhold op til fornyet overvejelse, er det hen i vejret også at opfatte de hefter der på titelbladet angives at være »udgivne af H. A. B., trykt udi Vaysenhuset og paa dets Forlag, af H. Rotmer« som »markedstryk« (dvs. udgivet uden Brorsons vidende). Man kan dog ikke tage følgende prokuratorargumentation alvorligt: »Naar Brødrene Kiesby havde haft saa megen Glæde (og Vinding!) af Udgivelsen af den Slags Tryk, hvorfor skulle saa ikke Vaysenhuset forsøge sin Lykke?« Mener HP virkelig at provst Schrader, Brorsons foresatte og ven, uden at spørge forfatteren har ladet sit trykkeri aftrykke afsnit af Brorsons Klenodie og har strøget profitten til sin stiftelse?

Indicier for denne antagelse søger HP i nogle blækrettelser på rasur i det ene af de bevarede eksemplarer af heftet *H*. Disse rettelser har jeg udførligt analyseret i min Filologisk redegørelse for de vigtigste håndskrifter og tryk i BSS. III. 433 f. Forholdene er så indviklede, at det er vanskeligt at gøre klart rede for dem, og mine tolkningsforslag har næppe på alle punkter truffet det rette.

Som påvist af Arlaud afviger det rettede eksemplar (i BSS kaldet *Hb*) ikke blot fra de andre eksemplarer (*Ha*) ved at de oprindeligt trykte

bogstaver på ikke ganske få steder er udraderet og erstattet af bedre læsemåder; men også i selve satsen er der foretaget rettelser der som regel er forbedringer, men som ikke er optaget i den fuldstændige Klenodieudgave fra 1739 (*J*¹). Bortset fra disse rettelser må *Ha* og *Hb* være trykt med samme sats. Den fuldstændige udgave 1739 må være sat efter et ikke korrigeret eksemplar (*Ha*). Den eneste læsemåde som ikke passer ind i denne opfattelse, er *Hb*: »Saa blinked der *stor underlig* Din Guddoms glands og Ære« svarende til det glattere *saa underlig* i *Ha* = *J*¹ (105.5.3).

Imidlertid er der dukket et nyt vidne op som på to punkter hjælper os til en sikrere viden. Pastor Anders Malling har erhvervet et hidtil ukendt eksemplar af heftet *H* som indeholder de samme ændringer af satsen som *Hb*, men hvori der ikke er foretaget rasur og rettelser med blæk. Det tillader os at konstatere at *Hb* har haft samme sats som *Ha* også på alle de steder hvor der er raderet og rettet med blæk i det tidligere kendte eksemplar. Men på ét sted (120.9.2, s. 65 i *H*) er der indklæbet en lille lap med de trykte bogstaver *rm*, hvorved det groft meningsforstyrende *Forbandelse* ændres til *Forbarmelse*, ganske som ved blækrettelsen i det tidligere kendte eksemplar af *Hb*.

Denne rettelse må efter al sandsynlighed være foretaget i trykkeriet, der altså først har rettet i satsen, dernæst ved indklæbning. Rettelserne kan bero på konjunktur, men det er ikke urimeligt at de er udført efter en tabt første udgave af *H*, hvis eksistens kan formodes deraf at den bevarede udgave af *G*, der synes at være trykt og udgivet sammen med *H*, bærer betegnelsen *Andet Oplag* (BSS. III. 428). Det er da en nærliggende mulighed at også blækrettelserne på rasur er udført efter samme kilde, måske allerede i trykkeriet.

Den vigtigste rettelse findes i nr. 107. 1.3, hvor »Herrens nye Skabningers livlige [*o*: liflige] *Siæle*« med blæk på rasur rettes til *Mæle*, der af HP s. 330 betegnes som "sikkert den rigtige Form". Rettelsen må skyldes at *Siæle* danner rim med *Siæle* i lin. 1, og trykfejl af denne art (dittografier) er en almindelig foreteelse. Det er imidlertid ikke sikkert at læsemåden *Mæle* er autentisk, den passer ikke særlig godt i sammenhængen, og det er ikke utænkeligt at Brorson for en gangs skyld i denne ekstatiske salme har tilladt sig et identisk rim. Men for den der endelig vil rette, tør man vel sige at der ikke var nogen som helst anden rimelig udvej. Rettelsen er altså lige så lidt som de andre noget bevis på at korrektøren har brugt en autentisk kilde. Denne opfattelse

bekræftes af den nys udkomne kommentar i A. Malling, *Dansk Salmehistorie II* (1962) s. 70. Malling oplyser at den i salmebøgerne optagne læsemåde »I som fik Mæle« skyldes Brandt. Denne har næppe kendt blækrettelserne i *Hb*, og er altså på egen hånd kommet til samme resultat som korrektøren, men har ikke som denne kunnet nøjes med at ændre ordet *Siæle*.

Hvordan man end vil opfatte disse vanskelige data, er der dog ingen grund til at lade dem tjene som indicier for en tabt fuldstændig udgave af *Klenodiet*, eller for en hypotese om at også de af Vajsenhuset trykte hefter skulle være pirattryk.

Endnu mindre beviser blækrettelserne i de andre hefter. De er i modsætning til rettelserne i *Hb* enten meget nærliggende rettelser af oplagte trykfejl, eller tilfældige korrektioner af ortografi og tegnsætning.

Det eneste af HPs argumenter der overhovedet vil kunne anvendes for hypotesen om en *samlet* klenodieudgave forud for hefterne, lyder som følger: »Hefterne er. . . udgivet saa systematisk, at naar de sammenføjes i den rette Orden. . . danner de Hovedparten af *Klenodiet*. Allerede her maa der være gennemført en Ordning af Psalmerne i Grupper, der tilsyneladende er bevaret som selvstændige Enheder i Hefterne. Saa vel disponeret er disse Hefter, at de sammenlagt aftegner selve Hovedværkets Komposition. Enten maa der bag Udgivelsen være en ordnende Haand, som tilrettelægger alt (og i saa Fald kan Hefterne selvfølgelig ikke være Pirattryk), eller ogsaa er Hefterne simple Optryk i enkelte Dele (beregnet til Salg af billige Smaatryk) efter et *Klenodietryk*, som er gaaet tabt« (s. 328).

Da begge alternativer på forhånd synes antagelige, kræver god historisk metode at man kun vælger antagelsen af en tabt kilde, hvis der enten er sikre vidnesbyrd om dens eksistens eller hvis forhold der ellers synes uforklarlige, finder en plausibel forklaring ved en sådan arbejds-hypotese. Vidnesbyrdene har vi prøvet ovf. s. 8 f. med negativt resultat, og af forhold der kun kan forklares ved antagelsen af en fuldstændig klenodieudgave nævner HP kun ét, nemlig den rækkefølge hvori Tønderhefterne er indbundet i et samlingsbind der er udførligt beskrevet i BSS. III. 432. Den »har formodentlig svaret til Inddelingen i en ældre Udgave af *Klenodiet*« (s. 333). Dette er nu i sig selv lidet sandsynligt, idet ordenen på ikke uvæsentlige punkter afviger fra de kendte klenodieudgaver; desuden har jeg i en længere udredning i BSS. III. 436 (som ikke nævnes af HP) vist at ordenen giver sig ud fra indholdet

og det på titelbladet anførte, så at det er overflødigt at regne med noget særligt forlæg^{9a}.

Men dertil kommer – som påvist af L. J. Koch i Salmedigteren Brorson (1931) s. 79 ff. og videre udført af Orluf i Danske Studier 1935 – at hele ordningen er en konsekvent videre udbygning af systemet i Schraders Tonderisches Gesangbuch, der også har været normgivende for valget af oversatte tyske salmer. Den postulerede første udgave af klenodiet må altså være redigeret *efter* Tøndersangbogens fremkomst (1731), og kan ikke være kommet i 1730, med mindre man vil antage at Brorson har benyttet Schraders sangbog i manuskript. Dårige hypoteser avler gerne et kuld af endnu svagere hjælpehypoteser¹⁰.

3°. Klenodieudgaven 1739

Den eneste nye iagttagelse, som HP har anført vedrørende eksisterende Brorson-tryk, er at eksemplarerne i Kgl. Bibl. og Institut f. dansk Kirkehistorie (citeret *IB*) på ikke ganske få steder afviger fra det eksemplar på Universitetsbiblioteket (*UB*¹) som er lagt til grund for dr. Kochs udgave. Det må beklages at dette ikke er bemærket i udgaven og at man derfor ikke ved en kollationering har gjort rede for varianternes karakter. I så fald ville man vel have kunnet forebygge de fantasifulde konklusioner som HP nu drager af sine beskedne variantlister (s. 343 f.).

Ved en tankebevægelse hvis krumspring jeg ikke er i stand til at følge, vil forf. nemlig i disse varianter se indicier hvorved »Sandsynlighed [dvs. for eksistensen af en klenodieudgave fra 1730] forandres til noget nær Vished« (s. 341).

Argumentationen bygges op som i en kriminalroman. Detektiven »standser ved en Paategnelse paa Titelbladet: *Bekostet af Frantz Christian Mumme, Boghandleren paa Børsen* [de skæbnsvangre ord er kursiveret af HP] og findes hos hannem sammesteds til kiøbs. Disse Ord minder mistænkeligt om samme Tilføjelse paa Kiesbys Hefter. Er samme Mumme en lignende foretagsom Mand, som har ladet Klenodiet trykke og nu vil forhandle Bogen i selve København? Sandsynligvis. Herpaa tyder det ejendommelige Forhold, at han har ladet Bogen udkomme i flere Tryk.«

Men hvad fordægtigt er der (bortset fra forlæggerens navn!) i denne forlagsbetegnelse som findes på utallige bøger fra samtiden, hvor for-

fatteren ikke selv har bekostet trykningen? Hvis man fremstiller ulovlige pirattryk, er det da temmelig naivt at sætte sit navn og sin adresse på titelbladet! Og hvilke slutninger om forlægget kan man drage af at der foreligger flere tryk med samme årstal?

Svaret mener HP at kunne give på grundlag af »en nøje Gennemgang af Dele af Bogen«, der »bringer nye og overraskende Oplysninger for Dagen, som kaster nyt Lys over Udgaven, men samtidig ogsaa afslører saa gaadefulde Træk, at den tilsyneladende ikke kan være identisk med den originale Udgave af Klenodiet.«

Men iagttagelserne af de nævnte varianter kan kun være overraskende eller gådefulde for den der, som vor forf., mere interesserer sig for hypotetiske tabte tryk end for de bevarede. Enhver der har beskæftiget sig med udgivelse af tryk fra 17.-18. årh. vil vide at det er en almindelig foreteelse at der er småafvigelser mellem eksemplarerne, og at dette ikke behøver at indicere at der foreligger helt forskellige tryk eller udgaver. Det gælder endog selve Pontoppidans Salmebog (BSS.III.387). Man kan nemlig som regel påvise at trykkene, bortset fra at visse steder er rettet, i de mindste detaillier svarer til hinanden som om det var fotografiske optryk, og altså må være trykt med samme sats. Det gælder da også de tryk som HP har undersøgt samt endnu et eksemplar fra UB som han har oversat (*UB*²). Alle 4 eksemplarer har fx. i arksignaturen *Ll 5* (s. 537) et alt for stort femtal, der adskiller sig fra de andre arksignaturer, medens omvendt *Mm* i alle eksemplarer er mindre end i *Mm 2*, *Mm 3* osv. Også bogstavernes fordeling på linierne er undtagelsesløst identisk. M.h.t. stregerne under klummetitlerne er de 3 ekspl. nøjagtig ens i flere ark (se fx. s. 212-13), medens *IB* mærkeligt nok har andre streger og også i selve klummetitlerne har små afvigelser, fx. bindestreg i *Advents-Psalmer* s. 1-11, enkelt *u* i *Jule-Psalmer* s. 12-16 (hvad de andre ekspl. først har i ark B) osv.

Analysere man forf.s variantliste ud fra sådanne almindelige tekst-kritiske erfaringer, forsvinder alle gåder, og ganske klare linier træder frem: HP har i alt registreret 48 varianter. Næsten alle disse er åbenlyse trykfejl, som enhver sætter kan begå og enhver korrektør kan rette uden adgang til ms. De tillader altså hverken slutninger om forlæggets kvalitet eller om korrektørens adgang til bedre forlæg (tabte originaltryk). De er uden interesse for tekstkritikken.

Men varianterne fordeler sig i vort tilfælde på en måde der tillader

velbegrundede slutninger om eksemplarenes indbyrdes forhold. Af de 48 varianter falder nemlig de 41 på de sidste 3 ark (Ii – LI), og med undtagelse af de to sidste er de alle af den beskaffenhed at ekspl. *UB'* har en åbenlys trykfejl der er rettet i alle andre eksemplarer (også i *UB²*). Den eneste forklaring på dette forhold er at der i *UB'* indgår nogle ark, der ikke er blevet endeligt korrigeret. De øvrige 7 (9) varianter er spredt over hele bogen og har næsten alle det tilfælles at ekspl. *IB* afviger fra samtlige andre, som regel således at det indfører en mere »glat« eller moderniseret læsemåde¹¹. Det er typiske korrektørforbedringer uden nogen autoritet, i enkelte tilfælde er det nye fejl¹². Da *IB* også viser afvigende klummetitler (se ovf.) har vi rimeligvis her et eksemplar af et parti, hvor den oprindelige sats er blevet fikset lidt op og udsendt efter at de først indbundne eksemplarer var blevet udsolgt.

Udgiveren har altså været så heldig at gribe rigtigt ved at lægge det ukorrigerede tryk til grund for variantapparatet i BSS. Han har derved undgået at indsmugle udglattende og moderniserende læsemåder der skyldes en korrektør uden autoritet.

Det står dermed fast at der ikke er flere helt forskellige tryk af udg. 1739. Men selv om der nu havde været det, ville man ikke deri kunne finde noget indicium for at »Udgiveren [dvs. Mumme] har maattet gribe til secundære *typografisk meget ringe Tryk*«. Både trykfejl og varianter kan naturligvis lige så godt skyldes sættere og korrektører i det af Mumme benyttede trykkeri som en flerfoldighed af tabte, dårlige tryk.

Det sidste og afgørende led i forf.s argumentation er dog det mest urimelige. Sæt at man kunne bevise at der til grund for 1739 lå en række nu tabte markedstryk: hvordan skulle dette så kunne »forandre Sandsynlighed til noget nær Vished« når det gælder en hypotese om at der har eksisteret en Klenodieudgave fra 1730? Dette resultat kan man kun komme til når man gør hypoteser til facta: »Som en anden Kilde maa man nævne de forsvundne Eftertryk af Dele af *Jx* [hermed må vel menes trykforlæg for de dele af 1739 hvortil der ikke nu er bevaret Tønderhefter]. Herpaa tyder de mange Trykfejl i denne Afdeling [dvs. de tre sidste ark, se ovf.] af *J¹* (1739).« I dette ræsonnement indgår tre antagelser, som HP næppe selv vil vedkende sig, når de formuleres klart: 1) At trykfejl i en udgave kan bevise trykfejl i forlægget, 2) at der har eksisteret hefteforlæg til alle dele af klenodiet,

hvad forholdene i Pontoppidans salmebog taler imod, se ndf. s. 39, 3) at disse hefter er fejlfulde aftryk efter den tabte originaludg. 1730.

Det er tydeligt at forf. er kommet så langt ud i konstruktionernes verden at han ikke længere kan hitte rede i sine manipulationer. Hvis det forholder sig som antaget, må Mumme nemlig have været mere heldig eller mere genial end politiet og tekstkritikken tillader. Forudsat at Klenodiet 1739 i omfang, ordning og læsemåder stemmer så vidt overens med den hypotetiske Jx fra 1730 at der er nogen mening i at kalde begge for Troens rare Klenodie, må Mumme nemlig (1) have været så heldig at disponere over en komplet samling af (nogenlunde) fuldstændige eftertryk svarende til de bevarede og (2) have haft den fornødne teologiske indsigt til at ordne hefterne efter Brorsons meget sindrige system. Til gengæld må han have haft det uheld ikke at vide noget om eller ikke at kunne skaffe noget eksemplar af udgaven 1730. Man spørger HP: Hvorfor dog ikke antage at Mumme har haft den tabte udgave til forlæg? Trykfejlene kan jo lige så godt skyldes den – eller sætteren af 1739!

HP har således hverken fremført facta eller ræsonnementer der kan rokke ved den hidtil af alle forskere antagne opfattelse, at 1739 er en samlet redaktion af salmer der tidligere var udgivet i småhefter, og at tillægget af salmer (herunder tilføjelsen af det sidste vers af *I denne søde Juletid*) samt fordelingen af salmerne inden for det sindrige system, der i de bevarede hefter ikke endnu er helt udbygget, må skyldes Brorson selv. Det er ikke udelukket at der har foreligget flere trykte hefter end dem vi kender, og at 1739 i visse tilfælde har benyttet variantryk der senere er tabt; men så mange fejl er overtaget fra de bevarede hefter (se BSS.III.465) at man med sikkerhed kan sige at forlægget har været nært beslægtet med disse. Derimod er det givet at Brorson ikke har læst korrektur på udgaven og at der ej heller fra anden side er læst grundig korrektur efter et autentisk manuskript. De få steder hvor 1739 har bedre læsemåder end hefterne (registreret i BSS. III.465) kan stamme fra et mindre fejlfuldt tryk af enkelte hefter eller fra tilfældige rettelser i det eksemplar Brorson har sendt til trykning.

I den følgende udgave (1742) er mange trykfejl rettet (BSS.III.466) og denne udgave betegner HP som »utvivlsomt ægte« (s. 338). Men dels er der næppe nogen rettelser heri som med sikkerhed må tilskrives forfatteren, dels tør man nok spørge om Brorson ville have lagt navn til et optryk af 1739 (med visse tillæg) hvis det havde været et dårligt

pirattryk efter tilfældige markedstryk som Mumme uden forfatterens viden havde sammenstillet.

4°. *Brorsonsalmer i andre samlinger*

Som bekendt findes der i den af Erich Pontoppidan udgivne salmebog (1740) optaget 92 af Brorsons salmer, heraf 25 originale. I BSS.III. 381 ff. er der givet en fuldstændig liste over de læsemåder hos Pontoppidan der afviger fra Tønderhefterne og Klenodieudgaverne¹³. Det påvises at Pontoppidans bog var nogenlunde færdigtrykt da Klenodieudgaven 1739 udkom, og at den derfor ikke kan bygge på denne. Derimod har det vist sig at alle de salmer Pontoppidan har optaget, findes i Tønderhefterne 1732–35 og at den i talrige fejl og ortografiske træk stemmer overens med disse. Da Pontoppidan begyndte indsamlingen til salmebogen 1736, skal der meget tungtvejende grunde til at omstøde den antagelse at Pontoppidan har lagt et fuldstændigt sæt af hefterne til grund, og at han ikke har haft nogen anden kilde. Ikke des mindre forsøger HP også her at kuldkaste den traditionelle opfattelse på grundlag af nogle få afvigelser hos Pontoppidan som man snarere ville tilskrive digteren end en redaktør (s. 359 ff.). Man venter nu at se den hypotetiske 1730-udgave dukke op igen. Men nej, uden nogen som helst begrundelse dekretes det at »her forholder det sig anderledes«, og der fortsættes (med et logisk kompromitterende *derfor*): »Man maa derfor spørge, om der ikke ogsaa kan have eksisteret en helt anden Psalmetradition (og -samling), som kan have sin Oprindelse i de Ewaldske Samlinger. Det ligger nær at antage, at der i denne sangglade Tid, hvor nye Oversættelser og Sange vrimlede frem, kan være kommet nye Udgaver af Bogen« (dvs. »Ewalds salmebog«, det bemærkes at man ikke engang har sikre vidnesbyrd om at en sådan har været trykt) (s. 364 ff. Heri kan da Brorsons salmer være bleven trykt, og denne salmesamling kan Pontoppidan have benyttet¹⁴.

Som sædvanlig er HP ude af stand til at se de nye vanskeligheder der tårner sig op når man gennemtænker konsekvenserne af hans antagelser. Det tidligere fremdragne faktum at alle Brorsonsalmerne hos Pontoppidan findes i hefterne (og at alle de af Brorson oversatte salmer (på 4 nær) findes hos Schrader) bliver da ganske uforklarligt. Til gengæld bliver alt forståeligt hvis man fastholder den »traditionelle« opfattelse med en enkelt modifikation: Det materiale som ligger til

grund for Pontoppidan, kan dels have indeholdt tabte tryk af hefterne (med enkelte varianter), dels kan det have indeholdt rettelser og tilføjelser fra Brorsons egen hånd, således først og fremmest de to strofer som savnes i de bevarede hefter, men optages i Klenodiet 1739. Utænkeligt er det heller ikke at Pontoppidan har haft adgang til håndskrevne samlinger, men der er ikke tvingende grunde til at regne med at han har kollationeret sine kilder. Fremgangsmåden har vel været nøjagtigt den samme som ved fremstillingen af Klenodiet: Brorson indsender de foreliggende tryk med enkelte tilføjelser og rettelser, og lader så andre om resten. Også de senere udgaver af Klenodiet indeholder sådanne sporadiske rettelser der synes autentiske, ved siden af åbenbare forvanskninger som er blevet overset eller som er kommet til.

Hvilke af Pontoppidans varianter der så skal tilskrives variantryk eller autentiske rettelser, og hvilke der skyldes Pontoppidan eller hans medhjælpere (herunder sættere og korrektører), kan næppe afgøres i enkeltheder. Men når man ser bort fra rettelser af åbenbare trykfejl, er det tydeligt at de fleste mere væsentlige ændringer – som påpeget BSS.III.384 ff. – går ud på at give en jævner, mere let fattelig tekst. Det er påfaldende at disse rettelser er af samme karakter som de varianter man finder i hs. Thott 202,8^{vo} (se BSS.III.400 og 442, spec. note 2); Brorsonsalmene i dette hs. (*T*¹) må, trods HP.s bemærkninger s. 239, efter al tekstkritisk erfaring opfattes som afskrift efter Tønderheftet A.¹⁵ Også dette hs. er utvivlsomt et forarbejde til en salmebog. Både Pontoppidans og *T*¹s »redaktioner« af Brorsons salmer svarer da ganske til det program, der udtales i »Tanker om en ny dansk Psalme-Bog« § 5 (HP s. 257 f.), der advarer mod »megen kunst og Poetiske talemaader«¹⁶.

En del af rettelserne (spec. i *T*¹) skyldes måske ikke så meget hensynet til de enfoldige læsere som til den mere lutrede smag, der netop omkring 1740 gør sig gældende, og bl. a. fører til kritik af Holbergs brug af alt for ligefremme udtryk: således fjernes i Pontoppidans salmebog udtryk som *Af dine kaalde Kiefter* (rett. t. *af blot naturens kræfter*) (111.5.1 f.), *sorte helved-Trolde, kaade Lyster, det kaade Kiød*; i *T*¹: *stiveste* (*T*: *hvasseste*) *Torne, fule* (*T*: *skiulte*), *skidne, stinkend, Stok og Steen, skingre, Engle-Rum* (se HP s. 239).

Rettelser af samme art finder man, når man sammenligner de Brorsonsalmes, der i håndskrifterne har afvigende redaktioner. Her har Brorson formentlig selv »friseret« (HP s. 314) sine tekster ved

optagelsen i hefterne eller Klenodiet. Også den i vore øjne beklagelige opgivelse af optakten »Som Liliens Hierte kan holdes i Grøde, Skiønt Soolen de yderste Blade har brændt« (BSS.III.419), stemmer med denne populære eller klassicistiske tendens. Rettelsen kan tages som et mønstereksempel på det princip der udtales i de førnævnte »Tanker om en ny dansk Psalme-Bog« (HP s. 256 § 5 slutn.): »Men i de tyske eller af tydsken verterede bør man følge hans ord og mening, som har af aand og forfarenhed skrevet psalmer, uden at være alt for Poetisk, hvor ved man tidt bliver mindre aanderig, ja endog vel mindre forstaaelig, især for de enfoldige.« HP vil endog gå ret vidt i at antage at Brorson selv, til brug for trykkene, har omredigeret også salmer hvortil vi ikke kender nogen ældre form.

Dette har forf. øjensynlig glemt da han kommer til kapitlet om Pontoppidans salmebog (og Ægdiustillæget). Hvis disse samlinger, på trods af de mange indicier for en anden opfattelse der er fremført i BSS.III.381–87 (og ikke gendrevet af HP), skulle gå tilbage til en tabt udgave af Ewalds salmebog fra begyndelsen af 1720'erne, måtte man vente at deres afvigende læsemåder var mere prægede af barokstilen (og evt. af de træk HP tilskriver »Ecclesiolasangen«) end salmerne i Tønderhefterne. Men det er evident at det modsatte næsten overalt er tilfældet.

En påfaldende undtagelse er den glimrende barokke antitese i Pontoppidans version af 160,3,3–4: »Med Jesu jeg engang gaacr til mit hvile-sted / Det er jo ey at døe, naar livet følges med.« Dette alexandrinerpar lyder som om det var en slutpointe i et af Kingos gravdigte, og hvis man fæster lid til den gamle hypotese om at Wadskiær har hjulpet Pontoppidan med at redigere salmebogen, kunne man tiltro ham at have formuleret epigrammet. I salmeheftet *F* finder man en læsemåde der ligger ganske nær ved den tyske original (den af Heermann tildigtede 4. strofe, som er optaget hos Schrader): »Med Jesu tæncker jeg i graven glad at gaae / Hvad skader mig, naar jeg kun Jesum have maac.« Her ville man gerne tro at Pont. havde bevaret en friere form (fra et tabt håndskrift eller tryk) som Brorson så havde rettet i *F* for at opnå bedre overensstemmelse med Schrader; men i samme salmes strofe 6 har Pontoppidan en version der ligger nærmere ved Schrader end læsemåden i *F* skønt Pontoppidan ellers aldrig foretager rettelser der nærmer teksten til den tyske original. Nogen indlysende forklaring kan næppe gives, men efter HP.s teori bliver sagen

dog endnu mærkeligere. Stammer Pontoppidans version fra Ewalds salmebog, må enten Kiesby have foretaget de to ændringer (den ene bort fra Schrader, den anden i retning af Schrader), eller Brorson må have foretaget rettelserne i den hypotetiske udgave 1730, altså før han havde adgang til Schrader.

En smule mere indtryk gør måske ved første gennemlæsning HP.s forsøg (s. 360) på at vise at (1) blækrettelser i hefterne og (2) Pontoppidans afvigelser kan skyldes et fælles forlæg der ikke er identisk med de bevarede hefter, men må være en af de hypotetiske tabte udgaver. Men går man eksemplerne igennem, er ingen af dem bærekraftige: 4.8.3 er en ordombytning af den type som ustandselig finder sted ved afskrivning; 80.12.1 har *Ea* det meningsløse *Kon* (el. *Kan*) *frisk, I fromme hjerter Og senker eder ned*. Korrektøren har rettet til *Kun* (evt. efter Klenodiet, som han normalt stemmer med), Pont. udbedrer den syntaktiske anakoluti ved at ændre til *Kom* (der naturligvis *kan* være den originale læsemåde som afspejles i *Ea*'s trykfejl). – 83.7.6 har Blækmanden atter rettet efter Klenodiet, medens Pont. følger *Ea*'s oprindelige læsemåde (fremgår ikke af HP). – 102.4.6 har *J*¹ og Pont. hver sin konjektur for *Ec*'s meningsløse trykfejl: *Satans valde*, et godt indicium for at de begge bygger på *Ec* i den bevarede form.

Ganske på samme måde har Pont. og *J*¹ hver på sin måde ændret den pudsige trykfejl i *C*: *Syndens skiønne Væsen*. *J*¹ indfører *skidne* som utvivlsomt er den originale læsemåde (der kan have stået i et bedre *C*-tryk), medens Pont. vælger det mere glatte udtryk *slemme* (ganske som *T*¹ erstatter *stinkend* med *slemme* 53.10.3). – 48.3.1 og 5.1 har Pont. og *J*¹ samme nærliggende konjektur for en oplagt trykfejl i *C*, hvilket intet beviser, men kunne tages som et svagt indicium for at de begge har haft et bedre (evt. af forf. selv rettet) *C*-tryk.

Ligeledes kan alle afvigelser mellem Brorson-salmerne i tillægget til Ægidius (1743) og de egentlige Brorsontryk forklares ved den antagelse at redaktøren har benyttet både *J*¹ og *J*². Ændringerne er udglætninger ganske som i *T*¹ og Pontoppidan.

Den interessante – men meget plumrede – kilde som HP har fremdraget under navnet Gestrup-Samlingen (s. 302–10), skrevet i årene 1743–81, indeholder også kun få og usikre varianter der kan vise tilbage til en ældre Brorsontradition. Mest nærliggende er den antagelse at »Morgen-Sang« og »Aften-Sang« er afskrevet efter et skillingstryk,

der har indeholdt en enkelt barok-vending (*forsukrer; J¹: forfrisker* er en mat gentagelse fra foregående strofe). Digtet tør på grund af de mange Kingo-reminiscenser regnes til Brorsons første.

HP inddrager ikke Pontoppidans forhold til Brorson i diskussionen om den postulerede Klenodieudgave af 1730. Han undgår derfor at besvare det ubehagelige spørgsmål, hvorfor Pontoppidan ikke har benyttet den, dvs. optaget salmer fra den fuldstændige udg. som ikke findes i hefterne. Det skulle dog være underligt om de salmeinteresserede kredse i Sønderjylland som har sendt ham materiale, ikke skulle have kunnet skaffe et eksemplar i 1736.

Konklusion

Efter at have gennemgået de vigtigste af HP.s argumenter må vi konstatere at der stadig ikke er et eneste tryk eller håndskrift med Brorsonstekster som med sikkerhed kan dateres før 1731, det sandsynlige tilblivelsesår for det håndskrevne hefte *K*, der dog synes at forudsætte en noget ældre samling (BSS.III.398). Om nogle enkelte (højst 8) oversættelser der ikke bygger på Schrader, er det af Otzen og Orluf sandsynliggjort at de må være skrevet før Brorson besluttede sig til at følge Schrader i valg af tyske salmer og i tekstredaktion. Men derved kommer man ikke længere tilbage end til hefte *B* (1733). (*A* (1732) står uden for Schraders system). Det er også overvejende sandsynligt at de i håndskrifterne forekommende variantformer af salmer næsten alle er ældre end de trykte, men det behøver ikke at føre os længere tilbage i tiden end til ca. 1730. Det er vel sandsynligt at Brorson på et tidligt tidspunkt er kommet i forbindelse med Ewald og hans kreds, men det er påfaldende – som fremhævet af HP selv – at der absolut ikke findes det mindste holdepunkt i kilderne for denne antagelse. Det er da også blot en *rimelig formodning* at hans salmedigtning er begyndt før Tøndertiden; kun få salmer frembyder kriterier for en så tidlig tilblivelse.

Det er dog af betydelig interesse i denne sammenhæng at HP har påvist væsentlige overensstemmelser mellem Brorsons oversættelser og de ældre i Varnæssalmebogen (s. 173) og hos Ewald (s. 253). Men disse »lån« kan ikke anvendes som dateringskriterier.

Vigtigt er det også at en række melodiangivelser i Tønderhefterne (beklageligvis ikke optaget i BSS) gør det muligt at datere en række

salmer tidligere end hidtil (se især HP s. 229, 263, 295 f., 301, 317, 366), dog aldrig før 1732.

Af nye opdagelser inden for den bevarede overlevering kan videre nævnes det sene Gestruphs., der indeholder talrige Brorsonsalmes, men kun enkelte læsemåder der bygger på ukendte autentiske kilder eller på anden måde giver bidrag til bedre indsigt i teksthistorien.

Endelig varianter i to af BSS ikke kollationerede udgaver af Klenodiet 1739. Disse er dog tolket på en ganske uantagelig måde (se ovf. s. 13 ff.).

Derimod har alle de argumenter forfatteren fremfører til støtte for antagelsen af tabte udgaver, vist sig uholdbare.

Det er en skam at denne fikse idé, som Hejselbjerg Paulsen har sat så megen opfindsomhed ind på at føre igennem, har gjort kapitlet om Brorsontraditionen til en plet på en undersøgelse som ellers er udført med så stor lærdom og så dyb indlevelse i et stykke dansk kirkehistorie der hidtil har været næsten ukendt.

NOTER

1: Ovenstående afhandling gengiver i hovedtræk argumentationen i en redegørelse som jeg på opfordring af det teologiske fakultet tilstillede bedømmerne af pastor H. Hejselbjerg Paulsens disputats, Sønderjydske Psalmesang 1717–1740. Fra Ægidius til Pontoppidan. En kirkehistorisk undersøgelse. (Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 27). (1962). Mit votum blev forelagt doktoranden før hans afhandling gik i trykken, og han omarbejdede kapitlet om Brorson under indtrykket af mine og bedømmernes bemærkninger. I min opposition ved den mundtlige handling måtte jeg dog konstatere at forf. fortsat anvendte tekstkritiske iagttagelser på en måde der viser at han savner den fornødne erfaring og indsigt på dette område.

Som Det danske sprog- og litteraturselskabs filologiske tilsynsførende ved dr. L. J. Kochs udgave af Brorsons Samlede skrifter har jeg et væsentligt ansvar for den opfattelse af overleveringen der ligger til grund for udgavens tekst og apparat. Jeg har derfor følt mig forpligtet til at imødegå de angreb Hejselbjerg Paulsen har rettet mod den i udgaven hævdede opfattelse. Da hans disputats formodentlig vil blive læst af mange kirkehistorikere der ikke har forudsætninger for eller tålmodighed til at efterprøve de tekstkritiske argumenter, kunne man risikere at hans hypoteser blev taget for gode varer som videnskabens sidste resultater.

Ved det mundtlige forsvar fremsatte salmehistorikeren pastor Anders Malling og professor Hal Koch en kritik der både i resultater og argumenter delvis faldt sammen med min. Pastor Mallings vil blive trykt i Dansk teologisk tidsskrift 1963; jeg har haft lejlighed til at gennemlæse en kopi af hans manuskript umiddel-

bart før jeg foretog det sidste gennemsyn af mit eget. Desuden har pastor Malling vist mig den venlighed at lade mig se et par originaltryk i hans eje som ikke havde været benyttet ved Brorsonudgaven, se herom ovf. s. 11 og ndf. note 11. Jeg skylder bibliotekar dr. Erik Dal tak for drøftelser af boghistoriske problemer.

2. Povl Otzen, Nogle hidtil utrykte vers af Brorson (1950).

3. Otzen s. 3.

4. Smst. s. 4.

5. Undertiden maler HP vor uvidenhed i alt for sorte farver. Det hedder fx. s. 288 (med udhævet skrift): »Ogsaa de Brorsonske Psalmers Oprindelse ligger skjult i denne Taage. Kilder og Oplysninger fattes ganske« eller s. 296: »Den traditionelle Opstilling og dens Løsning af Problemerne lyder i og for sig tilforladelig. Men den hviler udelukkende paa Formodninger« eller s. 312: »Aarstallene 1732–39 er imaginære Tal uden videre Betydning for Psalmernes Kronologi«. Men dertil må siges at vi dog har Tønderhefterne med både årstal og forfatternavn, og at den traditionelle opfattelse bygger på disse fakta, eller (om man vil:) på den formodning at disse tryk er hvad de giver sig ud for, med mindre andent kan bevises. I HP.s bog kan man unægtelig ikke klage over sparsommelighed på ord som »rimeligvis« eller »sandsynligvis« – men alt for ofte er grundlaget for disse formodninger så løst, at det havde været bedre at lade dem blive i skrivebordsskuffen.

6. Fx. s. 310 f.: »Rent historisk er det sikkert en gal Brug at Aarstallene 1732–39, naar man anvender dem som Grundlag for Psalmernes Datering (jfr. Den danske Salmebog, hvor hver Psalme omhyggelig er dateret). Ifølge den traditionelle Kronologi maa de jo [!] være skrevet i denne Rækkefølge, dvs. begyndende med Julepsalmerne og endende med Psalmerne (de seneste) om Troens Herlighed og Troens Ende. At der herved fremkommer en Række Urimeligheder er velkendt«. Dernæst henvises bl. a. til dr. Koch, på trods af at denne, som ovf. citeret, klart har tilkendegivet en opfattelse af salmernes oprindelse, der ganske falder sammen med den af HP forfægtede (se s. 313 m. henvisn. til BSS. III. 398 f.). Derimod henvises der ikke til Fr. Orlufs udtalelse i Danske Studier 1951 s. 91, der med klare grunde hævder at »trykkeaaret intet kan oplyse om affattelsens tidspunkt«.

7. Fx. s. 283: »Endnu mindre ved man om Aarene før, da han opholdt sig i Bedsted og Løgumkloster – *det Tidsrum hvori han skrev sine Psalmer*« (udhævet af PD). – Men det er jo netop det HP vil forsøge at bevise! – S. 296: »Brorson har altsaa dengang (ca. 1721) haft Kendskab til disse Psalmer« (dvs. Ewalds oversættelser af Freylinghausen) (udhævet af HP). – S. 324: »Og Tvivlen bliver ikke mindre, naar man nu ved [NB], at Heftet slet ikke er trykt i Tønder«. – S. 361: »Men naar Brorson næppe har haft noget med Kl. 1739 at gøre, hvorfra stammer saa Afvigelsen i J¹?«

8. Det må dog bemærkes at A.W.B. både s. 9 og s. 20 opgiver at Klenodiet »indeholder 233 Nummere, hvoraf de fleste ere Oversættelser eller Omarbejdelser af det Tydske«. Iflg. BSS. I. s. XIV er tallet i J³ og flg. udgaver 274 af Brorson plus 9 i tillægget, ialt 283; et 8-tal er vel i A. W. B.s notater blevet til et 3-tal. Tilsvarende angiver A. W. B. et for lavt tal af Brorsonsalmers hos Pontoppidan (84 mod 92 i BSS). Ingen kendt udgave indeholder 233 numre.

I øvrigt indeholder fortalen (s. 18) en udtalelse som HP kunne have citeret som støtte for sin teori om en tidlig udbredelse af Brorsons salmer: »Brorsons Psalmer vare længe, baade før og efter de første Udgaver af Pontoppidans Salmebog (1740), saa yndede, at endog den almindelige Mand i Jylland, ofte sang dem uden ad, som en efter de Tidens Skik, brugelig gudfrygtig Opmuntring«.

9. I sin opposition gjorde pastor Anders Malling opmærksom på at der iflg. lokalhistorikeren Ludw. Andresen (200 Jahre Waisenhaus im Tondern (1935) s. 32) ikke var noget Vajsenhustrykkeri før 1735. Dermed bortfalder det argument at det var mærkeligt om Brorson skulle have henvendt sig til et andet trykkeri end Vajsenhusets med sine salmehefter.

9a. Sammenlign A. Mallings i note 1 nævnte anmeldelse.

10. Endnu et upåagtet træk taler imod at heftet med julesalmer (1732) skulle være et usselt pirattryk: Universitetsbiblioteket ejer et eksemplar, der er sammenbundet med Nicolai Brorsons Sidste Afsked (trykt 1727) og med nogle ark hvide blade, hvorpå der er indført afskrifter bl. a. af Brorsonsalmes. (BSS. III. 422). Dette eksemplar har tilhørt Johanna Riese, hvis søster (fra 1723) var gift med Broder Brorson, og som selv i 1742 blev Hans Adolph Brorsons anden hustru. Det må antagelig være skænket hende af en af brødrene Brorson, måske af salmedigteren selv, og det skulle da være mærkeligt om givern ikke havde haft adgang til et eksemplar af den forsvundne originaludgave, men måtte nøjes med at give hende et pirattryk.

11. Et eksemplar af 1739 i pastor A. Mallings eje stemmer på alle her anførte punkter med *IB*.

12. I nr. 91.10 er *lyst* fejlagtigt optaget fra den flg. linie. – 93.11.3 er *End sige* en modernisering af det ægte brorsonske *End siden*. – 70.8.3. er *ej lidet* en udglattende læsemåde for det ægte *i lidet (glad)*. 188.8.3. og 204.6.2. foreligger blot tankeløse forvanskninger. Ændringen 204.6.2. giver ingen mening. BSS anfører disse læsemåder fra *J²* (den eneste udgave HP anser for autentisk!), men det viser sig altså at fejlene allerede er indkommet i de eksemplarer af *J¹* der er rettet på samme måde som *IB*. Disse eksemplarer synes at stemme med de andre eksemplarer af *J¹* på alle de steder hvor disse har optaget forvanskninger fra Tønder-hefterne (BSS. III. 465, jf. 434 f.). De er altså klart sekundære.

13. HP anfører s. 362 nogle få tilfælde hvor der hos Pontoppidan findes en tilføjet bindestreg eller en afvigende ortografisk form og spørger: »Er det Rettelser? Er det ikke snarere en teksttro Gengivelse af et andet Forlægs Stavemaade?» Rent bortset fra at sådanne ændringer findes i alle eftertryk fra samtiden (også i Klenodie-udgaverne) og derfor ikke er anført i udgavens apparat, er argumentet lidet logisk, når forf. tidligere (s. 360) finder det vanskeligt at drage slutninger ud fra de utallige steder hvor Pontoppidan bibeholder (gammeldags) former, som er rettet i Klenodiet. Overensstemmelser med hefterne er altså uden beviskraft, medens afvigelser fra hefterne tages til indtægt for den opfattelse at Pontoppidan i alle enkeltheder har fulgt et forlæg som ikke kendes og hvis eksistens beror på en hypotese uden sikre holdepunkter.

14. I sin iver for at finde Brorsonsalmes der kan placeres i Ewalds salmebog, kommer forf. temmelig galt af sted: I et eksemplar af Varnæs-salmebogen fra 1744 har ejerinden indskrevet et par strofer, »der sandsynligvis maa tillægges Brorson. Da de ikke findes i Klenodiet, kan de være afskrevet efter Sangbogen« (s. 231). Derefter følger de to sidste strofer af »Den Troe som Jesum favner«, nøjagtigt afskrevet efter en af de senere udgaver af Klenodiet.

15. Nr. 29 der ikke findes i *A* (men i *G* 1735) indeholder ganske tilsvarende udglatninger, men derudover 3 strofer der ikke er overleveret på tryk (BSS. III. 405 f.). Denne salme må derfor være afskrevet efter et ældre hs., og Brorson må i 1735 have forkortet den, hvilket unægtelig var en vinding. Brorsonsalmeserne i *T¹* må således være indført mellem 1732 og 1735.

16. Det samme program findes i Schraders fortale til Tonderisches Gesang-Buch)(5v: Man har udvalgt de salmer »die die gesunde Lehre in deutlichen

und vernehmlichen, doch kräftigen und denen Göttlichen hohen Sachen *anständigen Worten*, zur Erweckung... auf eine angenehme und wohlfließende Art fürtragen«. Jf.: »Dass diese Lieder nicht aus bloss natürlichen Kräften der menschlichen Einfälle und Dicht-Kunst, oder nur schein-heiligen und leeren Worten, sondern aus dem guten Triebe des Heiligen Geistes und aus lebendiger Erfahrung in demselben hergeflossen sind«. – »Derjenige singet klüglich (nach Psalm 47) der da verstehet was er singet«.